

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУСТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

“ИҚТИСОДИЁТ” КАФЕДРАСИ

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА КЛАСТЕР
ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ:
ТАЖРИБАЛАР, НАТИЖАЛАР ВА
ИСТИҚБОЛЛИ ЙЎНАЛИШЛАР

Республика илмий-амалий анжумани

2019 йил 24 май
МАТЕРИАЛЛАР ТЎПЛАМИ

Бухоро
«Дурдона» нашриёти
2019

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ РЕКТОРИ О.Х. ХАМИДОВ ТАБРИК ВА КИРИШ СЎЗИ

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, кластер соҳаси биз учун нисбатан янги ва янги инновациялар олиб, уни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, маънавий инновациялар, кредит тизимини соддаштириш, харажатларни қўллаб-қувватлаш, ер ажратиш билан боғлиқ тартиб-таомилларни қайта қўриб чиқиш талаб этилади.

Бугунги кунга келиб республикада 16 та пахта-гўкимачилик кластерлари ташкил қилиниб, 20 та туманда 164 минг гектар ерда кластер усулида пахта етиштириш йўлга қўйилди. 2019 йилда кластер усулида пахта етиштиришни камида 52 фоизга етказиш учун 48 та пахта-гўкимачилик кластерини ташкил этиш режалаштирилган.

Келгусида пахта етиштирувчи 133 та тумандан 70 таси тўлиқ кластер тизимига ўтади. Янги ташкил этилаётган кластерлар таркибиди 41 та корхона очилиб, 23 мингта яқин иш ўрни яратилади. 2019 йилда ишлаб чиқарилаётган толаннинг 78 фоизи Ўзбекистонда қайта ишланади ва 2020 йилга бориб эса, пахта толасини республикада тўлиқ қайта ишлашга ўтилади.

Бугунги кунда ушбу корхоналарни 2 таси Бухоро вилоятида ўз фаолиятини бошлашган, жумладан "BUKHARA COTTON TEXTILE CLUSTER AGROKOMPLEKS" МЧЖга Ромитан туманидан 8 минг гектар ер ажратиб берилди. Унинг 70 гектарига индигофера ўсимлиги, 700 гектарига беда ўсимлиги ва қолган майдонларда ғўза ўсимлиги киши режалаштирилиб ва у амалга оширилмоқда.

Бухоро вилоятининг кишлоқ хўжалигида кооперация муносабатларини ўрганиш асосида соҳани ривожлантириш ва кишлоқ хўжалигида кластер тизимини ташкил этишга оид мазкур илмий-амалий анжуман Бухоро давлат университетининг олимларининг ОТ-Ф1-шакллантириш асосида Ўзбекистонда туристик ҳудуд ва кластерларни барқарор ривожлантиришнинг стратегик йўналишларини ишлаб чиқиш; Кооперация ва интеграция муносабатлари асосида фермер хўжаликларида рақобатбардош маҳсулотлар етиштиришнинг мақбул моделларини ишлаб чиқиш; мавзусидаги фундаментал тадқиқот лойиҳаси доирасида ташкил этилиб, анжуман натижалари бўйича ишлаб чиқариладиган таклиф ва тавсиялар муҳим илмий-амалий аҳамиятга эгадир.

Кишлоқ хўжалигида кластер тизимини ривожлантириш: тажрибалар, натижалар ва истиқболли йўналишлар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. 2019 йил 24 май: - Бухоро: "Sadriddin Salim Buxoriy" Dardona nashriyati, 2019.-260 б.

Дастурий кўмита: и.ф.д. О.Х. Хамидов, PhD, О.С. Каххоров, и.ф.д. профессор Б.Н. Нарўз-Зода, и.ф.д. Т.Х. Фармонов, и.ф.н., доц. М.А. Орипов, и.ф.н., доц., А.Т. Жўраев, и.ф.н., доц., С.У. Таджисева, и.ф.н., доц., Д.Ш. Яммутов, и.ф.н. доц., Х.И. Мўминов, и.ф.н. доц., М.М. Тонрова, катта ўқитувчи А.Ж. Абдуллоев.

Ташкилий кўмита: PhD, О.С. Каххоров, и.ф.д. профессор Б.Н. Нарўз-Зода, и.ф.н., доц., А.Т. Жўраев, катта ўқитувчи А.Ж. Абдуллоев, катта ўқитувчилар: С.С. Давлатов, З.С. Нуров.

"Кишлоқ хўжалигида кластер тизимини ривожлантириш: тажрибалар, натижалар ва истиқболли йўналишлар" мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани тўшамга етакчи олимлар, профессор-ўқитувчилар, катта илмий ходим-изланувчилар, мустақил изланувчилар илмий тадқиқот ишлари доирасида илмий мақолалари ва матбуза тезислари киритилган. Мазкур анжуман ишлов хўжалигида кластерни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаш, Кластерлар фаолиятини ташкил қилиш ва ривожлантиришнинг ҳуқуқий - меъёрий асосларини такомиллаштириш, Кластер тизимида фермер хўжаликларини самарали ва барқарор фаолият кўрсатишини таъминлаш йўллари аниқлаш мақсадида Бухоро давлат университетининг Туризм факультети "Иқтисодиёт" кафедрасида Давлат илмий-техник дастурлари доирасида бажарилаётган ОТ-Ф1-04(08) -рақамли "Рақобатбардош туристик ҳудуд ва кластерларни шакллантириш асосида Ўзбекистонда туризмни давлат миқёсида барқарор ривожлантиришнинг стратегик йўналишларини ишлаб чиқиш; Кооперация ва интеграция муносабатлари асосида фермер хўжаликларида рақобатбардош маҳсулотлар етиштиришнинг мақбул моделларини ишлаб чиқиш" фундаментал тадқиқотлар лойиҳаси доирасида ташкил этилиб, анжуман материаллари тўпланиб нашр этилган.

Тўшам и.ф.д., профессор Б.Н. Нарўз-Зода умумий тахрири остида чоп этилди.

Тўшам Бухоро давлат университети илмий-техникавий кенгаши томонидан чоп этишга тавсия этилган.

Тақригчилар:

1. Азимов Б. - Бухоро муҳандислик технология институтини доценти, и.ф.н.
2. Хўжакулов Х.Д. - Тошкент молия институтини профессори, и.ф.д.

Мазкур тўшамга киритилган илмий ишлар ва ғоялар мазмуни, ундаги статистик маълумотлар, саналарнинг аниқлигида ҳамда танқидий фикр-мулоҳазаларга муаллифларнинг шахсан ўзлари масъулдирлар.

МУНДАРИЖА

1-ШҲҒБА

ИХТИСОСЛАШГАН КЛАСТЕРЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ

Қодиров А. М. Аҳмедиса А. Т. Кластерларни ривожлантиришни бўйича услубий минтақавий хусусиятлари.....	5
Mo'minov X.I. Klasterning pазarу asosi va rivojlanish holati.....	10
Ибрагимов Н.С. Кластер сиёсати ва тармоқ кластерлар.....	12
Таирова М.М. Концептуальные подходы к формированию кластеров в разных странах мира.....	15
Хамраева С.Н. Тўхтаева М.А. Хизматлар соҳасида тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг кимий-назарий асослари.....	17
Kuchatov A.S. Ishmatova D. N. Neft-gaz korxonalarining innovatsion-technologik jarayonini takomillashtirish.....	20
Рахматуллаева Ф.М. Насриддинова Ш. М. Кластерларни яратилишнинг асосий шарт-шароитлари.....	24
Абуллоев А. Ж. Кластер нима ва унинг афзалликлари.....	26
Boitayeva S.H.B. Innovatsion klasterlar va ularning iqtisodiyotdagi ahamiyati.....	29
Абуллоев А.Ж. Минтақаларда инновацион жараёнларини баҳолашда таълим кластери ёндоқувини ривожлантириш омиллари.....	30
Кайминова З.А. Формирование кластеров в апк: теория, проблемы и перспективы.....	35
Гиязова Н.Б. Малые предприятия в системе кластеров.....	41
Qayumova Z.A. Agroklastер - iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim omili.....	44
Гиязова Н.Б. Значение маркетинга для успешного функционирования кластеров территорий.....	48

2-ШҲҒБА

КЛАСТЕРЛАР ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ХУКУҚИЙ – МЕЪЁРИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Mo'minov X.I. "Paxta-to'qimachilik klasterlari"ning ahamiyati va tashkil qilish bosqichlari.....	51
Болтаева Ш.Б. Кластер назарияси ва унинг ривожланиши.....	53
Гиязова Н.Б. Барноев З.С. Особенности региональных кластеров.....	55

3-ШҲҒБА

КИШЛОҚ ХҲЖАЛИГИ ТАРМОҚЛАРИ БҲЙИЧА ИХТИСОСЛАШГАН КЛАСТЕРЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШНИНГ ИЖТИМОИЙ – ИҚТИСОДИЙ ВА СТРАТЕГИК РИВОЖЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ

Беркинов Б.Б., Абулрахимова Ё.М. Механализация оилавий тадбиркорлигини ривожлантириш учун кичик кластерни ташкил этиш босқичлари.....	58
Эргашев Р.Х. Беглаев У.Х. Мамлакатимизда балиқчилик кластерларини ташкил этиш ва ривожлантириш.....	65
Рахматов М.А. Кластер – ишлаб чиқариш жаражатларини камайтириш ва иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим омилидир.....	68
Ташматов Р.Х. Мева-сабзавот бўйича кооперацияни ривожлантириш трансакция жаражатларини камайтириш механизми сифатида.....	73
Жўраев А. Т. Абуллоев А. Ж. Кластер таркибидagi нактачилар ва ороқонот мажмуи корхоналари ўртасида кооперация муносабатларини накталантириш.....	77
Жумаев Ф.Х. Декончиллигининг янги кластер нактаи устуворлигини на афзалликлари.....	80
Қалыров Т. А. Методические аспекты развития экспортного сельскохозяйственного предприятия.....	82

4-ШҲҒБА

ЧОРВА ОЗУКАСИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Дусмуратов Р. Д.Айтмбетов А. К. Минтақавий балиқчилик кластерларини шакллантиришнинг асосий босқичлари.....	85
Орипов М. А. Бухоро вилоятида кластерларни шакллантиришнинг муҳим йўналишлари.....	89
Файзиева Ш.Ш. Юлдошева Ш.А. Кишлоқ хўжалигида кластер тизимини ривожлантиришнинг истиқболлари.....	91
Рахматуллаева Ф.М. Минтақавий кластерларни шакллантиришга бўлган ёндашулар.....	94
Қаҳрамонов О. О. Бухоро вилоят яйловларини яхшилаш чора-тадбирлари.....	96
Остонава Н. Х. Ширинмизиянинг фойдали хусусиятлари.....	99
Шамсиев Н.А. Одилова М.О., Жўраева О.Т. Оёқонгима қўлида табиий озуқалар базаси кластерини яратиш.....	103
Аллагустанов Р. Д. Инвестицион муҳитни яхшилаш борасида хорик таърибаси.....	106
Шамсиев Н.А. Оёқонгима қўлида балиқчилик кластерини ташкил қилиш.....	108
Атеева Д.О. Фермер хўжаликларида кластер фаолиятини ривожлантириш истиқболлари.....	112
Жалолов И.И. Фермер хўжаликларини самарали ва барқарор фаолият кўрсатишини таъминлашда иқтисодий-статистик тахлилларнинг роли.....	115
Гиязова Н.Б. Модели организации маркетинга кластеров.....	117

5-ШУЪБА

КЛАСТЕР ТИЗИМИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИ САМАРАЛИ ВА БАРҚАРОР ФАОЛИЯТ КЎРСАТИШИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Mo'minov X.I. "Paxta-to'qimachilik klasterlari" o'zbekiston agrosanoat rivojining asosi.....	120
Абуллоев А.Ж. Пахта тўқимачилиги кластери фаолиятида кооперация муносабатларини шакллантириш ва ривожлантириш.....	123
Сятторов О.Б. Интенсив меваларни ва жадал музлатиш технологиясининг ахамияти.....	127

6-ШУЪБА

КЛАСТЕР ТИЗИМИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИ САМАРАЛИ ВА БАРҚАРОР ФАОЛИЯТ КЎРСАТИШИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Navruz-Zoda B.N. Agroturistik klasterlarni tashkil qilish va rivojlantirishning konseptual asoslari.....	130
Мўминов Х. И. Фермер хўжалиги ҳудудида туризм хизматларини шакллантириш қўшимча даромад манбаи.....	134
Рахматуллаева Ф.М., Файзуллаева Ф.И. Туристик-рекреацион ҳудуднинг бредини яратишда кластернинг ўрни.....	138
Махмудова Н.О. Turistik klasterni tashkil etishning nazariy va amaliy masalalari.....	140
Туробова Х.Р. Агротуризм бirlashmasini tashkil etishning mexanizmi va uning samaradorligi.....	142
Азизов О.Х. Моделли туризма в ведущих туристских странах и регионах мира.....	146
Зиявуддинов Х. Jahon miqyosida tematik parklarning shakllanishi va buxoro hududidagi ahamiyati.....	150
Kurbanova M. X. Buxoro viloyatida qishloq turizmini rivojlantirish tajriba va imkoniyatlari.....	152
Djafarova N. A. Youth tourism as a factor of development of international tourism.....	155
Дилмонов К.Б. Агротуризм в европейском рынке.....	157
Хуррамов О.К. Аграрный туризм как основной путь развития внутреннего и въездного туризма.....	161
Саидова Ф.К. Агротуризм – это одно из нововведений чешских турфирм.....	165

-birinchidan, xususiy sektorning innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlashning huquqiy asoslari yanada takomillashtirilishi lozim (bu, yuqoridagi qayd qilingandek, yangi "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonunda o'z ifodasini topib, mustahkamlab qo'yilishi lozim;

-ikkinchidan, ishbilarmon muhiti (sertifikatsiyalashni, standartlashni eksport-import operatsiyalarini yanada soddalashtirish) takomillashtirish lozim; -uchinchidan, kichik biznes sub'ektlarini qo'llab-quvvatlashning moliyaviy mexanizmlarini joriy etish (innovatsiya sohalaridagi kichik biznes sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash fondini tashkil etish, qo'shimcha soliq imtiyozlarini berish); -to'rtinchidan, innovatsion infratuzilmalarni (texnoparklar, biznes inkubatorlari, innovatsion-texnikaviy markazlarni) rivojlantirish va h.k.

Bizning mamlakatda bugungi kunda neft-gaz korxonalari innovatsiyalarni qo'llash darajasini oshirish talab etiladi. Buning uchun davlat siyosatida innovatsiyalarni joriy etishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar ustuvorlik qilmoqda. Buning uchun uning motivatsiyasi yaxshi yo'lga qo'yilmoqda. Eng muhimi mamlakatimizda huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy baza tobora takomillashib bormoqda. Shuning uchun korxonalarda innovatsion faoliyat motivatsiyasiga jiddiy e'tibor berilmoqda. Ammo ba'zi korxonalarda ham innovatsion faoliyat motivatsiyasining muammolari haqida so'z yuritilishi mumkin, ayniqsa ayrim korxonalarni innovatsiyalarni qo'llash jarayonida juda sust.

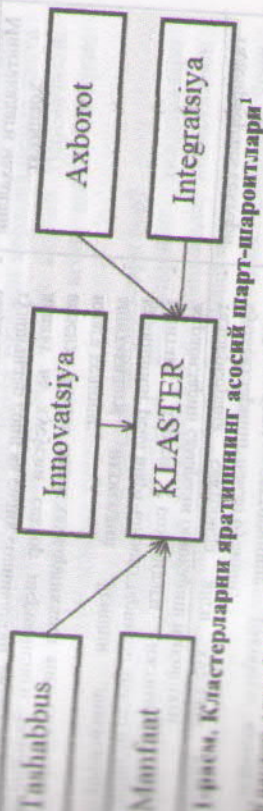
Xulosa qilib aytganda, innovatsion strategiyalarini to'g'ri va oqilona tanlash korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshiradi, shu bilan birga ekspansionalni ko'taradi va raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

КЛАСТЕРЛАРНИ ЯРАТИШНИНГ АСОСИЙ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Ф.М. Рахматуллоев
БухДУ, доцент, и.ф.т.
Шахло Насриддинова Мусулмон
БухДУ, талаба

Кластер рақобатбардошликни ошириш ва минтақа ривожланиши учун ижобий ўзига хос муҳит яратиб бериш зарур. Бундай тизим бир қанча субъектларнинг географик жиҳатдан яқин жойлашгани ҳисобланади. Туризм бизнесининг хусусиятлари ҳозирги кунда кластер ёндашуви долзарблигини оширади, чунки туризм соҳасига тармоқлар алоқаларнинг кенг диапазони, асосан кичик бизнеснинг иштироки туристик маҳсулотнинг номоддий характери, ва бу маҳсулотни ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар томонидан турлича қабул қилиниши

осидир. Кластернинг шаклланиши ва фаолият юритишининг барча умумий шарт-шароитлари туризм соҳасида ўз аксини топади. Бу кластерга кирувчи тармоқлар ўрасидаги ўзаро алоқаларда, кооперация ва рақобат муносабатлари, уларнинг давлат ва хусусий сектор шерикчилиги асосида фаолият юритишида намоён бўлади.

Кластер мулаффақиятли ва самарали тузилма сифатида шаклланиши шарт-шароитлари (1-расм) зарурдир:

1. Ташаббус – тadbirkorlar, hokimiyat vakillari, jamoat tashkilotlari, muassasalardan tashabbuskor va hokimiyatga ega kishilar. 2. Manfaat – tadbirkorlar, aqli, tashkilotchilik qobiliyatlari va bilimlari. 3. Innovatsiya – iqtisodiy va tashkilotchilik qobiliyatlari va bilimlari. 4. Axborot – iqtisodiy va tashkilotchilik qobiliyatlari va bilimlari. 5. Integratsiya – iqtisodiy va tashkilotchilik qobiliyatlari va bilimlari.

Кластерларни яратишнинг асосий шарт-шароитлари

Кластер – тармоқлар, шифолик, билимлар алмашинуви, маълумотлар алмашуви ва веб-сайтларнинг яратилиши маҳсулот, маалаки ишчи ва хизмат кўрсатувчилар билан таъминлаш бозорларига йўл очиб

Кластер – тармоқларнинг тармоқ ва ҳудуд даражасида, фан ва технологияларнинг қўллаб-қувватлаши орқали хамкорликнинг шаклланиши. Кластернинг асосий шарт-шароитлари

Кластер – тармоқларнинг асосий шарт-шароитлари

Кластер – тармоқларнинг асосий шарт-шароитлари

1-жадвал
Туристтик кластер иштирокчиларининг манфаатлари тизими

Туристтик кластер иштирокчиси	Иштирокчи манфаатлари
Минтақадаги маҳаллий хокимият	- бюджетта солиқ тушумларининг ошishi (солиқ тўловчилар сони ва солиқ солинадиган базанинг ўсиши); - давлат ва хусусий сектор шерикчилиги таъминловчи асосида бизнес билан ҳамкорликнинг янги шакллари янги юзга келиши; - минтақадаги иқтисодий ўсишнинг диверсификация қилишнинг реал шарт-шароитларининг пайдо бўлиши; - минтақа туризм соҳасидаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларни самарали бошқариш имконияти
Тадбиркорлик сектори	- тадбиркорлик секторида янги хўжалик юритувчи субъектларнинг пайдо бўлиши; - тадбиркорлик секторининг рақобат қувватлари шаклланиши - минтақада ушбу секторнинг ижтимоий масъулиятининг ошishi
Уй хўжалиги сектори	Минтақа аҳолисининг туристик хизматларга бўлган қондирилган талабнинг ўсиши
Туристтик кластернинг барча иштирокчилари	- Синергия самараси ва масиқтаб самарасининг таъминланиши, инновациялар ва инвестицияларни, туризм бизнесининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигининг ўсиши, туризм бизнеси субъектларининг ташқи иқтисодий фаолияти ривожланишини рағбатлантириш.

Кластерлаштиш жараёнларида нафақат тадбиркорлик сектори балки иқтисодиётнинг бошқа секторлари ҳам иштирок этади ва уларнинг ўзига хос манфаатлари бўлади.

Кластер технологияларининг жорий этилиши тадбиркорлик тузилмалари ишбилармонлик фаоллигининг ўсишига, минтақадagi инвестиция муҳитининг яхшиланишига, ижтимоий, иқтисодий инновация ва интеграция тизимларининг ривожланишига имкон беради, бу эса тадбиркорликнинг интенсив ривожланишига, инвестицияларни жалб этиш ва ҳудудларни иқтисодий кўтаришига туртки бўлади.

КЛАСТЕР НИМА ВА УНИНГ АФЗАЛЛИКЛАРИ.

Иқтисодиёт кафедраси катта ўқитувчиси
Абуллоев Аслидин Жунайдуллаевич.

Кейинги йилларда мамлакатимизда халқаро амалиётда сингалган ва иқтисодиётни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этувчи бозор муносабатларини ва тажрибаларини хатётта татбиқ этишга катта эътибор

шаклланимуда. Шулардан бири кластерлар бўлиб, хозирда иқтисодиётнинг туқимачилик ва енгил саноат соҳасида ушбу тузилма шаклланиши бўлган қўйишга киришилмоқда.

Хукумат қарорига кўра, 2018 йилда мамлакатда 13та туқимачилик кластери пайдо бўлиши керак. Ушбу модель пахта хошабёси ниҳолларини, дастлабки қайта ишлаш, пахта тозалаш корхоналарида қайта ишлаш ва юқори қўшимча қийматга эга бўлган яқиний туқимачилик кластерларини ишлаб чиқаришни ўз ичига олган ягона ишлаб чиқариш тармаги танқид этишни назарда тутлади.

Ҳўн, кластер ўзи нима, унинг қандай афзалликлари бор?

Қўйишга манбаларда ривожланган давлатларнинг тажрибалари қўйишга ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлашда, инвестицион ресурсларни оширишда, рақобатбардор товарлар ишлаб чиқаришда халқаро иқтисодий марказлари, эркин иқтисодий зоналар каби кластерларнинг ўрни аҳамияти жуда юқори эканлиги кўрсатилган. Дунёнинг қўйишга таъминлашда инновацион иқтисодиётни шакллантириш ва бошқаришда кластерлардан фойдаланиш бўйича маълум тажриба тўпланган.

Хўйиш ва маҳаллий тадқиқотчиларнинг таҳлилларида "кластер" тушунчасига бир қатор таърифлар берилган.

Кластер – битта соҳага бирлашган ва бир-бири билан узвий алоқада бўлган корхоналар гуруҳи.

Кластер – битта географик ҳудудда жойлашган ва битта тармоқни таъминлашда иштирокчи фирмалар гуруҳи.

Кластер – махсус соҳалар бўйича битта географик ҳудудда фаолият қилувчи, бир-бири билан боғлиқ бўлган ва бир-бирини тўлдирувчи таъминлаш, институтлар гуруҳи.

Кластер – горизонтал ва вертикал равишда функционал боғлиқ бўлган фирмалар гуруҳи.

Кластер – жамоавий, хусусий ва ярим жамоавий кўринишда бир-бири билан боғлиқ ва ўзаро бири-бирини тўлдирувчи фирмалар, тадқиқот ва таъминлаш институтлари гуруҳи.

Кластер – тижорат ва нотижорат ташкилотлари гуруҳи бўлиб, у ҳудудда фаолият юритаётган ҳар бир фирманинг рақобатбардорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Кластер – ҳудудий концентрациялашувга асосланган ва технологик алоқага боғланган товар ва хом ашё етказиб бериувчилар, асосий ишлаб чиқарувчиларни бириктирган индустриалашан мажмуа.

Умумий оғанда кластерлаштириш бу битта географик ҳудудда таъминланишган ва маълум бир аниқ вазифани ечишга қаратилган фирмалар гуруҳи бўлиб, улар бир-бири билан узвий алоқадаги, жамоавий таъминлашнинг муштасхкамлаш максалида ишчи қувватларини ўзаро бириктирувчи жараёндир.

- кишлок хўжалиги мақсадларида ер бериш тизимини тубдан қайта кўриб чиқиш, яъни фермер хўжалиқларининг ихтисослашуви, жойлашуви ва барча имкониятларини эътиборга олиш;
- ердан самарали фойдаланиб, мўл ҳосил олаётган кўп тармокли фермер хўжалиқларига ўз фаолиятини кенгайтириши учун кўшимча ер майдонларини ажратиб;

- сувни тежайдиган сугориш технологиялари билан таъминлаш ва амалда уларни кенг қўллаш;
- жойлардаги фермерлар кенгаши Кишлоқ хўжалиги ва Сув хўжалиги, Инновацион ривожланиш вазирликлари билан ҳамкорликни кучайтириш, фермерларни ўқитиш ва қайта тайёрлаш дастурларини ишлаб чиқиш лозим.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, кишлоқ хўжалигида кластер тизимини ривожлантиришнинг истиқболлари агар соҳада энг катти муаммоларимиздан бўлган фермерларнинг кишлоқ хўжалиги соҳасида етарли билимга эга бўлишга эришил, кишлоқ хўжалиги технологияларини мукамал эгаллашни таъминлаш, замонавий ишлаб чиқариш ва инновация усулларидан хабардор бўлиши учун имкониятлар яратиб ҳамда ҳукукий-меъёрий асосларини такомиллаштиришга боғлиқ.

МИНТАҚАВИЙ КЛАСТЕРЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА БЎЛГАН ЁНДАШУВЛАР

Ф.М.Рахматулласов
БухДУ, и.ф.н., доцент

Иқтисодий муносабатларнинг глобал интеграцияси шароитида ҳудудий ривожланиш масалалари ўртасида минтақавий иқтисодий тизимларнинг рақобатбардорлигини таъминлаш масаласи муҳим аҳамини касб этади. Ушбу ҳолат янги рақобат афзаллиқларини, шу жумладан минтақавий иқтисодиётни таркибий таъкил этиш афзаллиқларини қидиришнинг долзарблгини оширади.

Кластерлар минтақанинг ички муҳитидаги муносабатларни таркибий таъкил этишнинг самарали шаклларида бири сифатида ўзини намоён қилди, иқтисодиёт назарияси ва минтақавий ривожланишнинг амалиётини кластер ёндашуви илмий ёндашувлардан бири сифатида тан олindi.

Иқтисодиётни бошқариш назариясида кластер ёндашуви узок даврдан бери ишлаб келинмоқда, унинг асосчиси сифатида Альфред Маршаллнинг айтишимиз мумкин. У ўзининг "Иқтисодий фаннинг тамойиллари асарида маълум бир тармокнинг ҳудудий жиҳатдан бевосита бир-бирига яқин жойлашган корхоналари янада самаралироқ фаолият кўрсатишининг сабабларини тадқиқ этган.

Бир хил корхоналарнинг яқин жойлашгани туфайли самарадорликнинг ошишини Маршалл "ташки тежамкорлик" деб атади. Унинг фикрича бунинг 3 та сабаби бор: билимлар алмашуви, умумий меҳнат бозори, таъминотчиларнинг чуқур ихтисослашуви. Маршаллнинг

таъкидлашча корхоналарнинг юқори географик концентратциялашуви маълум бир малакага эга ишчиларни жалб этади, уларнинг фикрича корхоналарнинг юқори концентратцияси – ишчи кучига барқарор талабнинг фойдаландириш; таъминотчилар учун – ишлаб чиқариш масштаби ҳисобида яратилган пасайтириш самарасига эришиш имкониятидир.

М.Портер томонидан халқаро рақобат назарияси доирасида шакллантирилган кластер ёндашуви ўтган асрнинг 80-йилларида машҳур бўлган ва ҳозирги кунга қадар фаол ривожланиб келмоқда. Аммо, ўша замондаги тадқиқотлардан фарқли равишда замонавий тадқиқотлар учун кластерларни давлат иқтисодий сиёсати доирасида мақсадли ривожлантириш заруриятига кўпроқ урғу бериш характерлидир. Бунда, давлатнинг кластерларнинг шаклланиши ва фаолият юритишида роли тубдан ўзгаради. (1-расм)

Замонавий ёндашув:	Классик, анъанавий ёндашув:
Корхоналар ва тадбиркорларнинг маҳсулотларининг рақобатбардорлигини ошириш ва минтақанинг иқтисодий ўсишини таъминлаш учун янги муассасалар ва маҳаллий минтақавий органлари билан тармоқлараро ҳудудий бирлашмаси "Орқада қолаётган" тармоқларни ривожлантириш йўли орқали мақсадли шакллантирилади, давлат "тапаббус орақувчи" ролини бажаради.	Бир неча тармокнинг ҳудудий жиҳатдан локал жойлашган, ўзаро боғлиқ ва бир бирини тўлдирувчи корхоналари мажмуи бўлиб, қўшимча рақобат афзаллиқларини яратади. "Табий" йўл билан шаклланади, давлат "ёрдамчи" ролини бажаради.

КЛАСТЕР

1-расм. Кластер тушунчасига бўлган классик ва замонавий ёндашувлар

Классик ёндашувида кўра минтақа ҳудудида шаклланган ёки шаклланаётган кластер тоифасидаги тузилмалар ажратиб кўрсатилади.

Кластер тушунчасига бўлган замонавий муносабатда эса кластер тоифасидаги тузилмаларни ривожлантириш учун шароитларни шакллантириш ва аниқлаш кўзда тутилади.

Шуни таъкидлаш жоизки, ривожланган давлатлар ўтган асрнинг охиридан бошлаб барқарор иқтисодий ривожланиш стратегияларини қўллаб қўллаб чиқиш мақсадида кластер сиёсатидан фойдаланадилар.

Бочков, Е.В. Кластер как институциональная структура в системе территориального развития: монография /Е.В. Бочков, В.Н. Кузнецова, В.А. Сидоров. – М.: Экономика, 2014. – 160 с.; Крупский, Д.М. Кластеры, кластерное развитие, кластерная политика в Республике Беларусь: эволюция взглядов, реальная практика, проблемы и перспективы / Д.М. Крупский // Экономика и банки. – 2016. – № 2. – С. 87–

Хизматлар соҳасидаги (шу жумладан туризм тармоғидан) минтақавий кластер – бу ҳудуднинг барқарор ривожланиш асосини таъминлайдиган, маҳаллийбизнес-муҳитнинг асосини шакллантирадиган тузилма. Кластерларга одатда турли микро, кичик ва ўрта корхоналар бирилашади ва уларнинг фаолият юритиши муваффақияти ҳудудий жиҳатдан яқин жойлашгани ва кооперацион ҳамкорликдадир. Минтақавий кластер сиёсати самарали амалга оширилаётган ҳудудларда барқарор ўсиш, юқори рақобатбардошлик ва миллий иқтисодийётадаги инкирознинг ҳолатларга чидамлилиқ намоён бўлади.

БУХОРО ВИЛОЯТ ЯЙЛОВЛАРИНИ ЯХШИЛАШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ.

Ойбек Очлович Қахрамонов
Бухоро чўл-яйлов озукабон ўсимликлар
уруғчилиги илмий-ишлаб чиқариш
марказ директори

Вилоят умумий ер майдонининг 2,5 млн.гектари ёки 60 фоиз яйловлардан иборат. Кишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерлар эса 275,8 минг гектарни (66 фоизни) ташкил қилади. Кейинги 30 йилда Орол денгизининг қуриши, об-ҳавонинг ниҳоят ноқулай келиши, ёнғинчиликларнинг мезёридан 20 фоизга кам бўлиши ва улар тарқибидан зарарли тузларнинг деярли ярмига кўпайиши, ҳамда шомол доимийлигини кескин ошиши, яйловлари инкирозга учратиб, экинзорларимизга ҳам катта зарар келтирмоқда. Ҳаво ҳароратининг кескин кўтарилиши ва иссиқ шомол туфайли эфемер ва эфемероид ўсимликлари деярли ҳосил бермай, маданий экинларимизга ҳам хусусан гўзанинг ўсиши ва ривожланишини саббий таъсир кўрсатганлиги сабабли, шимолӣ ва шимолий-ғарбий туманлар Гиждувон, Шофиркон, Пешку, Ромитан, Жондор ва Қорақўл туманлари катта зарар кўрмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 мартдаги “Қорақўлчилик соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ 3603-сонли қарорига асосан Бухоро вилояти ҳокимининг 2018 йил 18-мартдаги 174-сонли қарорига асосан вилоятимизда “Бухоро чўл-яйлов озукабон ўсимликлар уруғчилиги илмий-ишлаб чиқариш маркази” ташкил қилинди. Марказга қарорлар ижросини таъминлаш ва чўл ўсимликлари бирламчи уруғчилик базасини ташкил қилиш мақсадида Бухоро ва Жиззах вилоятларидан ҳамда туман ҳокимларининг қарорлари асосланиб, Жондор туманидан 400 га, Гиждувон туманидан 300 га, Олол туманидан 150 га, Қоровулбозор туманидан 150 га ва Фориш туманидан 100 га жами 1100 гектар яйлов майдонлари ажратилди.

Ўтган йилнинг октябрь-декабрь ойларида марказ ходимлари туман ер ресурслари ва кадастр раҳбарлари билан биргаликда ерлар ажратилди. 50

тўрта яқин 6 оилга мансуб ўсимликлар биологияси ўрганилиб, улардан 1019 йилда уруғлик учун экиладиган ўсимликлар уруғларини тайёрлаш ва шу йилнинг кузида камида 700 гектарга экинни таъминлаш чоралари ўрнимоқда. 2018 йил киш ойларида 2019 йил учун экиладиган ўсимликлар уруғларини териш режаларини тузиш, ўсимликларни оғирлигини яратиб масалалари билан шуғулланмоқда. 2019 йил январдан бошлаб, Самарқанд қорақўлчилик чўл экологияси илмий маркази институтидан сотиб олинган уруғлар билан Гиждувон туманида уруғлик учун 60 гектар, шу жумладан 27 га чўғон, 33 га олабута, Жондор туманида 57 га майдонда 25 га чўғон, 22 га олабута, 10 га саксовул ва черкес, Олол туманида 89 гектар, шу жумладан 56 га чўғон, 28 га олабута, 1 га саксовул, Қоровулбозор туманида 14 га, шу жумладан 11 га чўғон, 3 га олабута ва Жиззах вилоятининг Фориш туманида 10 га майдонда, шундан 8 га саксовул, 0,5 га черкес, 3 га чўғон ва 6,5 га олабута уруғлари экилди.

Экилган майдонларни 230 га майдонда кўриклаш учун участка билиги, қоровулларни тайинланиб, жой-жойига қўйилди. Шунингдек тартилаган майдонларни сим тўр билан ўраб муҳофаза қилиш учун алоҳида-сметалари тузилиб, Республика кишлоқ хўжалик илмий марказига қўрилди. Барча ҳудудларда уруғларни экиш оқидан майдонлар 18-20 см қурилмада МТЗ-80 трактори ёрдамида ишлов берилиб, қўлда уруғлар экилди. Чунки бизда экин агрегатлари бўлмаганлиги сабабли қўлда қилинган экиш ишлари.

Марказ мутахассислари томонидан яйлов ўсимликларининг биологик муносиблари, уларнинг уруғчилигини ташкил қилиш бўйича рисола чоп қилиб, қорақўлчилик хўжалиқларига тарқатилди. Ширинмия ўсимлиги майдонларини кўпайтириш тўғрисида “Агроилм” журнаliga мақола қўрилди.

Озуқабон экинлар – янгоқ, махсар, ширинмия, кохия, индигофера, наҳран экин чоралари кўрилкоқда. Яйловлардан самарали фойдаланишнинг илгор методларини оммавий ахборот воситалари ва маҳаллий вилоят телевиденияси орқали эштитириш ва кўрсатувлар ташкил қилиш чоралари кўрилади.

Бухоро вилояти Республикамиз умумий ер майдонининг 9,3 % ини, яъни 2,3 млн.гектарини яйловлар ташкил этади. Кишлоқ хўжалигидаги яйловлар билан бирга фойдаланадиган ерлар 275,8 минг гектар майдондан иборат. Кейинги йилларда Орол денгизининг қуриши ва об-ҳавонинг таъсиратига ноқулай келиши вилоят деҳқончилигида жиддий таъсир кўрсатмоқда. Чунончи, 2017-2018 йилларда вилоят пахтачилигида иссиқ ҳаво шомалининг сабий таъсири натижасида вилоятнинг шимолӣ ва шимолий-ғарбий томонида жойлашган Гиждувон, Шофиркон, Пешку, Ромитан, Жондор, Қорақўл туманлари давлатга тошпирётган пахта таъмирлаш режалари бажарилмади. Гўзанинг ҳосил органлари эса гармсел, иссиқ шомалининг 10-15 кунлаб эсиши, натижасида бутунлай қуриб қолди.

Ўзбекистон миллий таомлари мактаблари аристулик натижаларга эга. Тўй оши, нўхатиўрак, сомсалар, тандир гўшти татиб кўришга ҳар бир туристни орзуси бўлиши мумкин.

Айнан туристларга маълум бир миллий таомимизнинг тайёрланиш жараёнини намойиш этиб, мастер-класс ўтказиладиган, бир йўла уларнинг қорни тўйгазиладиган кичик ошоналар очишга аллақачон фурсат етган.

Баҳорда қулунай сайли, куз фаслида қовун сайли каби сайлларимиз билан ҳам туристларни жалб этиш мумкин.

Самарқандда ҳар икки йилда бир марта ташкиллаштириладиган «Шарқ тароналари» халқаро мусиқа фестивалидан туристлар оқимини опариш фойдаланиш зарур.

Экотуризмнинг ихлосмандлари табиат билан яққа-ёнгиз қолиб руҳий қувват олади. Экологик туристлар учун меҳмонхона сифатида кўриқхонадаги қапа, у ерда қўшни сифатида ёввойи хайвонлар хизмат қилади. Мақсад -хавфсиз масофадан туриб кузатиш ва озор етказмаслик.

Хаттоки экологик туристларнинг халқаро ҳамжамияти ҳам тузилган бўлиб, дам олиш асосида атроф-муҳитга фойда келтиришни истанлади.

Ўзбекистонда ушбу туризм турини ривожлантириш, сайёҳларга экологик билан юзма-юз бўлишга шароит яратиш имкониятлари кўп.

Фермерларимиз юқори айтган туризм кўринишларидан ўзларининг хўжаликларидида кенг жорий қилишлари ҳудуд, қолаверса, мамлакатимиз иқтисодиётини ўсишига ижобий таъсир қилади.

ТУРИСТИК-РЕКРЕАЦИОН ХУДУДНИНГ БРЕНДИНИ ЯРАТИШДА КЛАСТЕРНИНГ ЎРНИ

Ф.М. Раҳматуллаева, БухДУ, доцент, и.ф.н.
Ф.И. Файзуллаева, БухДУ, талаба

Хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида рақобатнинг ўсиб бориши шароитида ҳар қандай худуднинг маркетинги, айнан бренд ва имиж каби маркетинг категориялари хўжалик юртишининг деярли бир хил шартлари мавжуд бўлган географик зоналарни таққослашда муҳим аҳамият касб этади. Шу сабабдан кўплаб мамлакат ва шаҳарлар мақсадли равишда ў худудларини машҳур қилиш ва туристик жозибадорлигини ифодалончи ўзининг брендини яратиш билан шуғулланмоқдалар.

Ўзбекистон туристик ресурсларга бой мамлакат ҳисобланади. Мамлакатимиздаги ушбу ресурсларни халқаро даражага кўтариш ва такомиллаштириш зарур бўлиб, унда маркетинг тадбирларини қўлдан талаб этилади. Мана шундай самарали маркетинг тадбирларидан бири туристик худуд брендларини яратиш ҳисобланади.

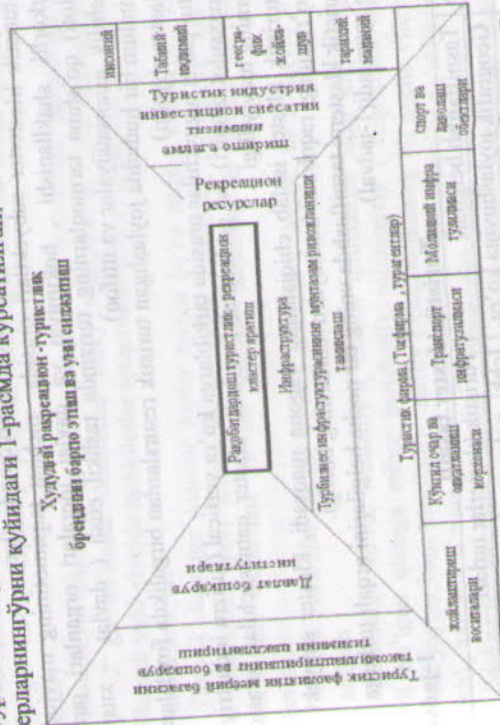
Туристлик худуд бренди – бу худудни ривожлантириш стратегиясини амалга оширишнинг кучли инструменти бўлиб, унинг муваффақияти унга боғлиқ бўлган турли гуруҳларнинг (аҳоли, инвесторлар, тадбиркорлар,

махаллий ҳокимият) манфаатларини бирлаштиришга имкон беради. Бунда минтақа бренди қўшилган қиймат яратиш ричагининг иқтисодий функциясини, ҳамда минтақа аҳолисининг ҳаёт мотивациясини ошириш инструментиининг муҳим ижтимоий ролини бажаради¹. Туристлик худуд брендини яратишда туризм кластери ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Туризм кластерининг асосида икки субтизм ётади: туризм субъекти ва туризм объекти. Туризм субъекти сифатида ўзига хос бўлган туристик хизматлардан фойдаланиб ўз эҳтиёжларини қондириш имкониятларини изловчи тадбир катнашчиси, яъни турист тушунилади. Тақлиф этиладиган хизматлар эса туризм объекти сифатида намоён бўлади. Саёҳат мақсади бўлиши мумкин бўлган ҳамма нарсаси туризм объекти сифатида тушунилади. Туризм объекти (туризм соҳаси) уч асосий компонентдан иборат: туристик минтақа ёки дестинация (манзил), туристик ташкилот ва туристик корхона.

Туристлар учун истёмоли объекти саёҳатдан иборат. У мазкур давр мобайнида эҳтиёжларини қондириши мумкин бўлган махсулотлар ва хизматларнинг фойдаланилиги (истёмоли самараси) билан бешиланади. Айнан шу фойдаланилик саёҳат қилувчиларнинг ўзига хос эҳтиёжларининг қондирилиш даражасидан иборат.

Туристлик худуднинг брендини барпо этиш ва силжитишда кластерларнинг ўрни қуйидаги 1-расмда кўрсатилган.

1-расм. Кластер ёрдамида туристик худуднинг брендини барпо этиш ва силжитиш

Селюков М.В., Шальгина Н.П., Шальгина Т.О., Развитие регионального брендинга как маркетинговой технологии // Современные проблемы науки и образования. – 2013. № 6.

Туристларнинг саҳат ва доимий яшаш жойидан ташқарида бўлишлари вақтида уларга маҳсулотлар ва хизматларни харид қилишда турли қулайликларни таъминловчи барча фаолиятларнинг йиғиндиси туристик хизматлар деб аталади. Тақлиф этиладиган туристик хизматлар, ҳудудлар бўйлаб дестинацион кластерларга тақсимланади.

Туристтик кластер инфраструктурасини таъминловчи моддий-техника базасини яратиб ва қўлаб-қуватлаш туристик хизматлар ва маҳсулотлар ишлаб чиқаришни тақомиллаштиради, кластер рақобатбардошлигининг ошишига кўмак беради.

TURISTIK KLASTERNI TASHKIL ETISHNING NAZARIY XUSUSIYATLARI

Maxmudova N.O.
Turizm kafedrasida katta o'qituvchisi,

Turistik klaster tadbirkorlik strukturasi majmuini, hokimiyat va davlat idoralari organlari, jamoat tashkilotlari, turizm industriyasini bajaruvchi va qo'shma tarmoq, malum bir hududdagi resurslarni birgalikda ishlatadigan va tashkil etadigan tashkilotlar yuksalish va turistik dasturlarning yuksalishi va hududiy iqtisodining raqobatga moyilligini ifodalaydi.

Turistik klasterning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar:

- turistik klasterter subyektlari orasida mehnat taqsimotining mavjudligi (tadbirkorlik shakllanishi, hokimiyat va davlat idoralari organlari jamoat tashkiloti) qo'shma tarmoqlarning turizm tashkil etish (davlat - xususiy sherikchilik, assotsiatsiyalar va ittifoq)

- malum bir hududda joylashgan turistik resurslardan birgalikda foydalanish (tur klaster obyekti)

- tur paket tuzuvchilar orasida tarkiblarga ko'ra vertikal (turizm industriyasidagi ichki maxsulot zanjiri) va gorizontaal (turistik klaster qatnashchilari orasida) aloqalarning mavjudligi

- turistik klaster ishlab chiqishning yagona maqsadi, klaster subyekt va obyeckt o'rtasidagi raqobatni kuchaytiruvchilarning borligi.

Turistik klasterni tasniflashda uning bir necha belgilarini orqali turlarga ajratib o'rganiladi (1-jadval).

1-jadval
Turistik klaster tasnifi

Nö	Tasniflanish belgilari	Turistik klasterlar turlari
1	Geografik joylashuviga ko'ra	Ichki, xalqaro, chegara atrofiga
2	Hayotiy davr bosqichiga ko'ra	pre-klasterlar, yangi paydo bo'lgan, yuksalayotgan, ommabop, eskirgan
3	Inovatsiya ishlab chiqarish markazining qatnashish darajasiga ko'ra (IIM)	(IIM) ning universitet hamda ilmiy markazlar bazasida

4	Turistik jozibador joylar turiga ko'ra	Muzeylar, ko'ngil ochar maskanlar, sport, ekologik, etnografik, madaniy markazlar
5	Turistik resurslar turiga ko'ra	Landshaft (dengiz, ko'l, daryo) o'rmon, tog', aralash
6	Mashtabiga ko'ra	Mahalliy, mintaqaviy, milliy, xalqaro
7	Boshqaruv shakliga ko'ra	Biznes-tizimning boshqarilishi davlat-organlarning boshqarilishi
8	Maqsadli Istemolchilarning guruhiga ko'ra	Rekreatsioon-turist, avtoturist
9	Shakllantirish uslubiga ko'ra	Maxsus va tarixiy tashkil topishi

Geografik joylashuviga ko'ra malum bir mintaqada yoki mintaqalararo, chegaradan tashqarida joylashgan turistik zonalar

hayotiy davr bosqichiga ko'ra pre-klasterlar, (mahalliy turistik bozorning shakllanishi), hosil bo'layotgan klasterlar, (turistik jarayon qatnashchilari orasida kooperativ aloqalarning shakllanayotgani), rivojlanayotgan klaster (ichki tashqi aloqalarning shakllanib borishi hamda allaqachon yaxshi samaralarga erishish) rivojlangan klaster (yillar bo'ylab rivojlangan turizm klasteri) yoqolib borayotgan klaster (ancha eskirib qolgan klasterlar)

Inovatsiya ishlab chiqarish markazining qatnashish darajasiga ko'ra (IIM) 2 ga bo'linadi: klasterlar ilmiy markazlarda va universitetlarda shakllanadi yoki alohida tashkilotlar tomonidan ishlab chiqariladi, bunda (IIM) mavjud bo'lmaydi.

Turistik diqqatga sazovor joylar turiga ko'ra muzey klasterlari, ko'ngil ochar klasterlar, sport klasterlari, ekologik klasterlar, etnografik klasterlar, senator-kurort klasterlari va bir turistik dasturda bir necha ko'rinishlari jamlanadi.

Turistik resurslar turiga ko'ra Landshaft (dengiz, ko'l, daryo) o'rmon, tog', aralash

Mashtabiga ko'ra, Mahalliy (tashkil qiluvchilar faqat kichik hududga taluqli bo'lgan qismga etibor berishadi), mintaqaviy (respublika hududiga kiruvchi joylar ham kiritiladi), milliy (respublikaning bir necha viloyatlarini kiritish), xalqaro (o'zining jamoasiga chet ellik hamkorlarning qo'shilishi);

Boshqaruv shakliga ko'ra biznes-tizimning boshqarilishi, davlat-organlarning boshqarilishi va davlat hamda xususiy idoralarning boshqarilish uslubiga ko'ra;

Maqsadli Istemolchilarning guruhiga ko'ra Rekreatsioon-turist (qayta tiklanish hamda madaniy rivojlanish), avtoturist (turistik tashkilotlar hamda organlarni birga ishlashi hamda bir birini to'ldirib borishi);